

ԱՆԴՐԵԱՍԻ ՏՈՄԱՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հայ գիտական մատենագրության մեջ հաճախ է հիշվում Անդրեաս անունով մի տոմարագետ, որի հեղինակությանն է վերագրվում 4-րդ դարում կազմված երկուհարյուր տարիների պարբերաշրջանն ընդգրկող տոմարական աղյուսակները։ Անդրեասի մասին, որպես գիտուն անձնավորության, գովեստով են խոսում գրեթե բոլոր հայ տոմարագետները և ժամանակագիրները՝ տալով նրան «Իմաստասեր» մականունը։ Հայ տոմարագետներից մեկն այնքան բարձր է գնահատում Անդրեասի գիտական վաստակները, որ նրան համեմատում է «ցողով լցեալ» ամպի հետ, որը գիտության իր ցնցուղով իմաստասիրությանը իբրև թե սփռել է «Ընդ ամենայն տիեզերս»¹։

Անդրեասի տոմարագիտական աշխատությունների հետ ծանոթ է եղել և նրանցից մեկը նույնիսկ մեկնել է 7-րդ դարի հայ գիտնական Անանիա Շիրակացին։ Անդրեասի կազմած երկուհարյուրամյա աղյուսակների մասին Շիրակացին խոսել է իր «Ջատկական» ճառում՝ քրիստոնեական տոների սկզբնավորման կապակցությամբ։ Նա հայտնում է, որ վաղ քրիստոնեական շրջանում, քրիստոնյաների նկատմամբ գոյություն ունեցող հալածանքի պայմաններում, հնարավոր չի եղել սահմանել քրիստոնյաների տոնական օրերը, ուստի քրիստոնյաները հարկադրված են եղել տոնել «Ձույզ ընդ հրէից»։ 325 թվականից հետո, երբ Նիկիայի ժողովում որոշում է ընդունվել հրաժարվել եբրայական տոներից, առաջին անգամ Կոս-

¹ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռ. № 1973, Բ. 250ա

տանդիանոսի որդի Կոստանդի ժամանակ (327—260) է, որ «Անդրեաս՝ եղբայր Մազնոս եպիսկոպոսի, կարգեաց տոմար երկերիւրամաց»²:

Անդրեասի տոմարագիտական աշխատությունների մասին ավելի հանգամանորեն խոսում է Հովհաննես Իմաստասերն իր «Յաղագս իննտասներեկացն» խորագրով աշխատության մեջ: Տալով լուսնի 19-ամյա պարբերաշրջանի պատմությունը, նա նշում է, որ այն հոռմեացիների համար կազմել է Արիստիդես փիլիսոփան, եգիպտացիների և եթովպացիների համար՝ Ղևոնդեսը, արաբների և մակեդոնացիների համար՝ Որոգնեսը, լավոդիկեցիների համար՝ Անատոլիոսը և այլն: Սակայն այդ ամենը, շարունակում է Հովհաննես Իմաստասերը, բոլոր քրիստոնյաների համար համընդհանուր բնույթ չունի, և քրիստոնյաները մինչև Նիկիայի ժողովը տոնում էին եբրայեցիների հետ «խառնակ» ձևով: Նիկիայի ժողովում, Կոստանդիանոս կայսեր առաջարկությամբ, երբ որոշվեց հրաժարվել հրեական տոմարից, տարիներ հետո, «Անդրեաս, եղբայր Մազնոսի, կարգեաց տոմար ամացն երկուհարիւրից»³:

Գեորգ Գեառնեցի կաթողիկոսը (877—897) խոսելով արարչության թվականի մասին, իբրև արժանահավատ սկզբնաղբյուր, մատնացույց է անում Անդրեասի երկուհարյուրամյա աղյուսակները. «Որպէս սբանչելին Անդրէաս,— գրում է նա,— ցուցանէ յերկերիւրեակ բոլորին՝ յերրորդ կանոնին զար արարչութեան»⁴:

Հնագույն տոմարական մի աշխատության մեջ, ուր խոսվում է տոմարական գիտության ականավոր գործիչների մասին, Դիոնիսիոս Արիոսպագացուց հետո, ամենից աչքի ընկնող տեղը հատկացվում է Անդրեաս Իմաստասերին և նրան վերագրվում տոմարական մի շարք բարեփոխություններ. «Յետ սորա (այսինքն՝ Դիոնիսիոս Արիոսպագացուց հետո—Ա. Ա.)— կարդում ենք այնտեղ,— Անդրէաս Բյուզանդացի, եղբայր Մազնոսի եպիսկոպոսի, արար միարանութիւն ամենայն տիեզերաց՝ լրմանց, Թժ-երեկաց, կրկնակաց, վերադրաց, տարեմտից և այլ զանազան խորհրդոց»⁵:

² Անանիայի Շիրակայնոյ Համարողի մատենագրութիւնը, Երևան, 1944 էջ 295:

³ Ա. Գ. Աբրահամյան, Հովհաննես Իմաստասերի մատենագրութիւնը, Երևան, 1956, էջ 272:

⁴ «Գիրք թղթոց», էջ 255:

⁵ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. № 2001, Թ. 213ա:

Ապոկրիֆ տոմարական մի այլ բնագրում, որը վերնագրված է՝ «Յաղագս թէ յումմէ»՝ եղաւ տոմարք ազգաց», թվարկված են տոմարի պատմութեան աչքի ընկնող գիտնականների անունները, և այնտեղ Անդրեասի մասին հետեւյալն է ասված. «Անդրէաս՝ եղբայր Մազնոսի, յաւէտ աշխատութեամբ հասարատեաց զԹԺ. երեակն: Սա արար միաբանութիւն ազգաց և բոլորս կարգեաց»⁶: Այս տեղեկութեան մեջ ուշագրավ է Անդրեասի կողմից բոլորականներ կազմելու փաստի հիշատակութիւնը, որի վրա մենք կանգ պետք է առնենք քիչ հետո:

Շիրակացուց և Հովհաննես Իմաստասերից օգտվել և նրանց հաղորդած տեղեկութիւնները Անդրեասի մասին կրկնում են միշտ Գայ պատմիչներ և ժամանակագիրներ՝ Ստեփանոս Աստղիկը, Սամուել Անեցին, Ստեփանոս Օրբելյանը, Հակոբ Ղրմեցին և ուրիշներ:

Ո՞վ է Անդրեաս Իմաստասերը: Դժբախտաբար, նրա մասին կցկտուր և հակասական տեղեկութիւններ են պահպանվել. ոմանք նրան համարում են բյուզանդացի, ոմանք՝ աթենացի, ոմանք՝ եգիպտացի: Անդրեասի անձնավորութեան հարցով զբաղվել է գերմանացի գիտնական Ֆինկը և որոշ նյութեր հրատարակել⁷: Սակայն նրա հրատարակած բոլոր նյութերը քաղված են հայկական աղբյուրներից, որոնք ավելի բան չեն ասում, քան այն, որ Անդրեասը հանդիսացել է Մազնոս եպիսկոպոսի եղբայրը: Բայց ո՞վ է ինքը Մազնոսը, ո՞ր ազգից, ի՞նչ ժամանակի անձնավորութիւն է, ինչո՞ւ է նա հայտնի և այլն, այդ մասին ոչ մի տեղեկութիւն չունենք:

Վերջերս արտասահմանի մեր հայագետներից հանգուցյալ Հ. Ն. Ալիխյանը այն կարծիքն է հայտնել, որ Անդրեասը հանդիսանում է Աննիանոս Աղեքսանդրացին. «Անդրեասի անունի տակ, — գրել է նա, — ինչպես կկարծեմ, պետք է իմանալ Աննիանոս եգիպտացի երեցը, որ Ե. դարու առաջին քառորդին, բազմապատկելով լուսնի 19 և արեգակի 28 բոլորակները, գտած էր հինգհարյուրյակ բոլորակի դրութիւնը»⁸:

⁶ Նույն տեղում, ձեռ. № 1937, Բ. 143բ:

⁷ F. N. Flinck, Zur Personlichkeit des Chronisten Andreas (տե՛ս „Zeitschrift für armenische Philologie“, II Bd., I Heft, Marburg, 1903, էջ 73—74):

⁸ Ն. Ալիխյանի «Պատմութիւն Աղուանից» աշխատութեան ձեռագրից մեզ է ուղարկել Մ. Էպ. Գրիգորյանը:

Աննիանոս Աղեքսանդրացին հեղինակ է համարվում երկու աշխատությունների՝ «Տիեզերական քրոնիկոնի» և «Զատկատոնացուցակի»⁹։ Այս երկու աշխատություններն էլ ամբողջությամբ կորել են։ Աննիանոսի և նրա աշխատությունների մասին մեզ տեղեկություն են հաղորդում նրանից հետո ապրող երկու մատենագիր՝ Նղիա Մծբնեցի¹⁰ ասորի մետրիպոլիտը և Գեորգ Մյունկլուսը¹¹։

Մեր ուսումնասիրությունից, սակայն, պարզվեց, որ Աննիանոս երեցը հայ մատենագրության մեջ հիշվում է էաս անունով և ոչ մի կապ չունի Անդրեասի հետ։ Տարբեր են երկու հեղինակների ո՛չ միայն անունները, այլև՝ ապրած ժամանակները, ծննդավայրերը, աշխատությունները և կոչումները։ Անդրեասն ապրել է 4-րդ դարում, իսկ Աննիանոսը՝ 5-րդ դարում, Անդրեասը աշխարհիկ անձնավորություն է, իսկ Աննիանոսը՝ հոգևորական, Անդրեասը կաղմել է եֆկուհարյուր տարիների տոմարական ցանկ, իսկ Աննիանոսը՝ 532 տարիների և երկուհարյուրամյա աղյուսականների վերջանալուց հետո է, որ կազմվել է երկրորդը։ Այնպես որ, այս երկու հեղինակներին անկարելի է նույնացնել։

Մեզ ավելի հավանական է թվում, որ Անդրեասը լինի ծագումով պարսիկ Մազնոսի եղբայրը, որի ծննդավայրն է հանդիսացել Պարսկաստանի Բեսո խարդաշիր քաղաքը¹²։ Ըստ տեղեկությունների, այս Մազնոսը մահացել է 429 թվականին։ Սա 420 թվականին Հագկերտ Թադավորի կողմից նշանակվել է Սելևկիայի կաթողիկոս և շատ չանցած կասկածվել անբարեհուսության մեջ և արտաքսվել Պարսկաստանից։ Մազնոսը համարվում է մի շարք ինքնուրույն ու թարգմանական աշխատությունների հեղինակ։ Նա ասորերեն է թարգմանել Թեոդորոս Մոպսուեստացու մեկնությունները¹³։

⁹ K. Krumbacher, Geschichte der byz. Literatur (527—1453), München, 1897, էջ 338, 340, 341, 405. (Այս բերլեզրագրիկ տեղեկությունները Վիեննայից մեզ է հաղորդել Մ. եպ. Գրիգորյանը)։

¹⁰ Նղիա Մծբնեցու մասին տե՛ս Ellae Metropolitae Nisibini: Opus chronologicum, ist part edited by E. W. Brooks, IInd part by M. I. B. Chabot (=Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Script. Syri 3-rd series VII and VIII).

¹¹ Գեորգ Մյունկլուսի մասին տե՛ս F. Unger, Chronologie des Manetho, Berlin, 1867, էջ 40։

¹² Rubens Duval, Anciennes Littératures Chrétiennes, II, Paris, 1907, էջ 314։

¹³ В. Райт, Краткий очерк истории сирийской литературы, СПб, 1902, էջ 44—45։

Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ հայկական աղբյուրներում Անդրեասի մասին խոսք լինելիս միշտ շեշտվում է, որ նա հանդիսացել է Մազնոսի եղբայրը, ապա Մազնոսը պետք է որ հեղինակավոր մեկը եղած լիներ, իսկ Սելևկիայի կաթողիկոս Մազնոսը, բնական է, հանրաճանաչ և հեղինակավոր այն անձնավորություններից մեկն էր, որի հետ կարող էին կապել Անդրեասին: Եթե ճիշտ է մեր կոհսույմը, այն դեպքում, Մազնոսը պետք է լիներ Անդրեասի ոչ թե կրտսեր, այլ ավագ եղբայրը:

Անդրեաս իմաստասերի անունով Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրերում հանդիպում ենք մի քանի աշխատությունների, որոնց մասին անհրաժեշտ ենք համարում համառոտ տեղեկություններ տալ ստորև¹⁴:

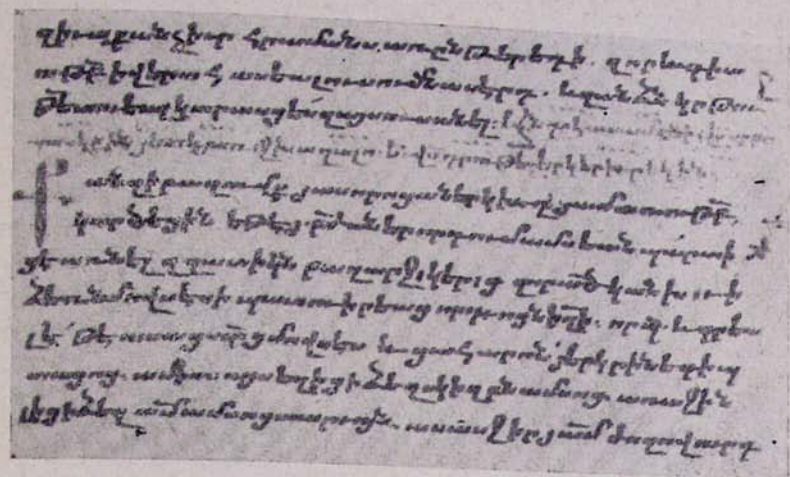
1. «Անդրէասայ մեծի վասն սրբոյ պատեփին յետ և յառաջ խաղալոյ և վասն դրութեան երկերիւրեկին»: Պահվել է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 1973 ձեռագրում (թ. 251ա—255բ): Այս աշխատության մասին բիրլիոգրաֆիական տեղեկություններ տալիս ենք մենք նշել ենք Մատենադարանի ձեռագրերի տոմարագիտական բնագրերի մեր կազմած բիրլիոգրաֆիայում (էջ 9), որը ձեռագիր վիճակում է և դրված է Մատենադարանում ընթացիկ օգտագործման համար: Մեզանից հետո այն հիշված է պատմական գիտությունների թեկնածու Հ. Անասյանի «Հայկական մատենագիտության» առաջին հատորում (էջ 855):

2. «Խոսւփ Անդրէասի իմաստասիրի վասն զառկաց»: Պարունակում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 1999 ձեռագիրը (թ. 18ա—19բ): Այս աշխատությունը մեր վերոհիշյալ բիրլիոգրաֆիայում սխալմամբ ներկայացված է որպես առանձին աշխատություն: Մեր հետևողականությամբ նույնն է վարվել նաև Անասյանն իր «Մատենագիտության» մեջ (էջ 855—856): Սակայն վերջերս, Անդրեաս իմաստասերի գիտական մատենագրության ուսումնասիրության ժամանակ, երբ մենք դիմեցինք համեմատական աշխատանքի, պարզվեց, որ այն առանձին աշխատություն չէ, այլ նախորդ աշխատության փոքրիկ մի հատվածն է միայն՝ գրի առնված տարբեր անվան տակ:

3. «Վասն օղից երկնի՝ թէ որպիսի են:— Այսպէս ասէ Անդրէաս իմաստասէրն...» (Զեռ. № 1999, թ. 15բ—17ա): Այս աշխատության

¹⁴ Ցավով պետք է նշենք, որ ստորև մատնացույց արված Անդրեասի աշխատություններից ոչ մեկը չի հիշատակված վերջերս լույս տեսած Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրաց ցուցակում:

մասին տե՛ս մեր «Անանիա Շիրակացու մատենագրությունը» (էջ 113): Մեզնից հետո այն հիշված է նաև Անասյանի «Մատենագիտության» մեջ (էջ 856):

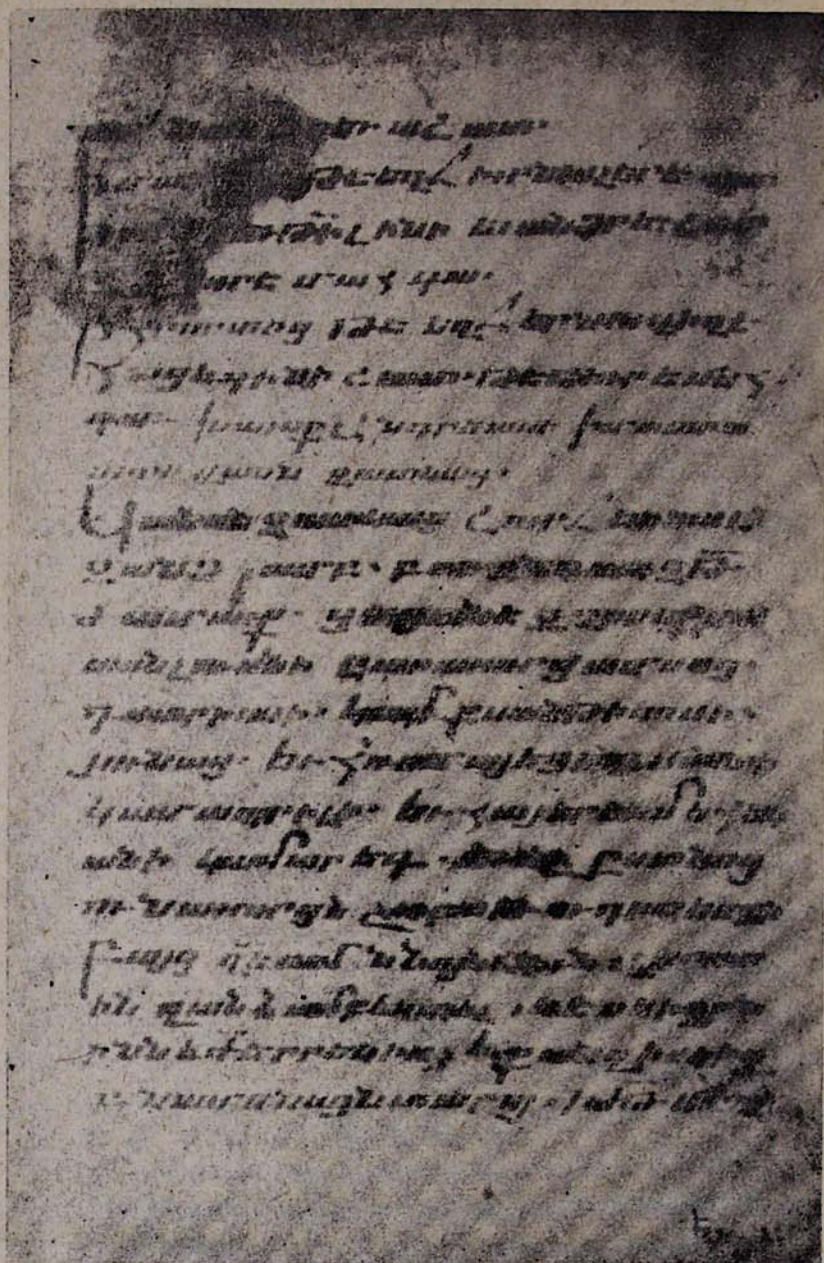

Նկ. 1. Անդրեասի «Պատեր»-ի աշխատության առաջին էջը № 1973 ձեռագրից:

4. «Խրատ Անդրեասի իմաստասիրի գիտնականի ասացեալ, որ ի յերկինս լինի շար և բարի» (Ձեռ. № 8488, Թ. 323ա—345ա): Այս աշխատության որոշ գլուխներն ընդօրինակված են նաև № 8945 և № 3884 ձեռագրերում: Բիբլիոգրաֆիկ տեղեկություն հրատարակել է Հ. Անասյանն իր «Մատենագիտության» մեջ (էջ 856—862) և միաժամանակ նշել, որ «Անդրեաս Բյուզանդացուն անհարազատ են նրա անունը կրող գուշակողական-աստղաբաշխական գրությունները, որոնք, ըստ երևույթին, արաբերենից են գալիս մեզ» (էջ 855):

5. «Տառնուեռացույց արաբեալ Անդրեասի իմաստասիրի» (Ձեռ. № 5622 և ձեռ. № 8945): Բիբլիոգրաֆիական տեղեկություն հրապարակել է Հ. Անասյանը իր «Հայկական Մատենագիտություն» աշխատության մեջ (էջ 861):

Մեր ուսումնասիրությունից պարզվեց, որ վերջին երկու աշխատություններից ո՛չ մեկը Անդրեասին պատկանել չի կարող: Նրանց մեջ հիշվում են պատմական այնպիսի փաստեր, որոնք տեղի են ունեցել ուշ միջնադարում և Անդրեասին հայտնի լինել չէին կարող: Այսպես, այդ տեքստերի հեղինակը գուշակում է, թե ար-

Նկ. 2. Անդրեասի «Պատեր»-ի աշխատության առաջին էջ Մ 1999 ձեռագրից:

յունալի կռիվներ են տեղի ունենալու «ի մէջ թուրքաց և թաթա-
րաց»: Հասկանալի է, որ նման պատմական փաստի մասին խոսող
անձնավորութիւնը 13-րդ դարից առաջ ապրած լինել չէր կարող:
Աստիճանաբար բնագրի հեղինակը, իր աշխատութիւններին հավաս-
տիութիւն տալու նպատակով, շարաշահել է Անդրեասի հեղինակու-
թիւնը և վերագրել նրան: Ամենայն հավանականութեամբ, այդ
բնագրերը թարգմանված պետք է լինեն արաբերենից, որովհետև
բնագրում հանդիպում են արաբական որոշ բառեր՝ «պուրճ»
(բուրգ), «խուրմա» (արմավ), «խապար» (տեղեկութիւն) և այլն:

Հին հայկական ձեռագրերը պահել են Անդրեաս իմաստասերի
տոմարական մի աշխատութեան մեկնութիւնը, որի հավանական
մեկնիչն ենք համարել մենք Անանիա Շիրակացուն և հրատարակել
նրա անունով¹⁵: Անդրեասի տոմարի մեկնութիւնը մեզ հասել է եր-
կու խմբագրութեամբ՝ ընդարձակ և համառոտ: Ընդարձակ խմբա-
գրութիւնն ընդօրինակված է Շիրակացու տիեզերագիտական աշ-
խատութեան հավելվածում, նրա գլխակարգութեան համարական
շարքի տակ: Համառոտ խմբագրութիւնը, որն ունի «Մեկնութիւն
տոմարի Անդրեասի» վերնագիրը, մեզ է հասել բազմաթիվ ձեռա-
գրերով. միայն Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրերում
հայտնի է մեզ 14 ընդօրինակութիւն: Էջմիածնի մատենադարանի
ձեռագրական հավաքածուի 14-րդ դարի մի ձեռագրում պահվել է
Անդրեասի տոմարական այդ աշխատութեան մեկնութեան մի պա-
տուիկը 10—11-րդ դարերից՝ օգտագործված իբրև կաղմի պահ-
պանակ:

Անդրեասի տոմարի հայկական այդ մեկնութիւնը շարադրված
է հարց ու պատասխանի ձևով. առաջադրվում է հարցը, ապա տըր-
վում պատասխանը: Օրինակ, հարցադրվում է. «Զինչ է նոնոսն»: Պատասխանում է. «Նոնոսն թէպէտ դիանողախումբ է, և ամենայն
ամսեան գայ, սակայն բովանդակն՝ Եւ ամ կոչի և ոմանք՝ Ե օր»:

Մատենադարանի № 1973 ձեռագրում մեզ հաջողվել է հայտ-
նաբերել Անդրեաս իմաստասերի աստղագիտական և տոմարագի-
տական բոլորակները: Այդ մասին տարիներ առաջ մենք զեկուցել
ենք Մոսկվայում հրավիրված գիտութիւնների պատմութեան հա-
մամիութենական կոնֆերանսի աստղագիտութեան պատմութեան
սեկցիայում, որի համառոտ բովանդակութիւնը ուսաներն լեզ-

¹⁵ Տե՛ս Անանիա Գրակացի, Տիեզերագիտութիւն և տոմար, Երևան, 1940
(Մեկնութիւնը շարադրված է 11—84 գլուխների տակ):

վով տպագրվել է գիտությունների պատմությանը նվիրված ժողովածուում:

Անդրեասի այս բոլորակները գծագրված են տոմարագիտական բազմաթիվ այլ բոլորակների հետ խառնված, և մեզ հաղիվ թե հաջողվե՞ր ճանաչել, առանձնացնել և վերագրել Անդրեասի այդ բոլորակները, եթե չլինե՞ր գծագրող հեղինակի տողատակ փոքրիկ մի հիշատակություն այն մասին թե՝ «Այս բոլորքս, որ են Դժ.ան (14)՝ յԱնդրէասէն են հանած» (թ. 65ա):

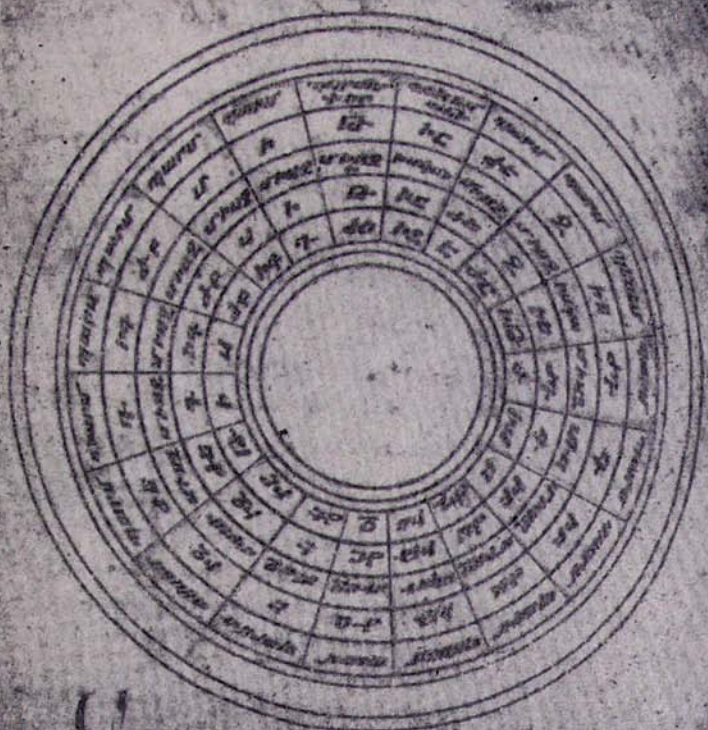
Այդ նույն հիշատակության շարունակությունից երևում է, որ նշված բոլորակների նախագաղափար օրինակը Երզնկա է բերվել Բագրատունյաց Հայաստանի մայրաքաղաք Անիից. «Զայսոսիկ (այսինքն՝ այս 14 բոլորակները—Ա. Ա.) ի յԱնոյ մեզ արմաղան»¹⁰ երբե՞ր մեր սուրբ վարդապետն, ճրագն ճշմարիտ և արեգակն լուսաւորիչ խաւարեալ ոգւոյ մերոյ Յովհաննէս):

Անդրեաս Իմաստասերի վերե թվարկված աշխատություններից, ինչպես ասացինք, ամենից հարազատը և անվիճելիորեն մեր հեղինակին պատկանողը, հանդիսանում է նրա «Պասեքին» նվիրված աշխատությունը, որն ընդօրինակված է № 1973 ձեռագրում: Այդ նույն բնագրի փոքրիկ հատվածը, ինչպես ասացինք, պահպանել է նաև № 1999 ձեռագիրը:

Շիրակացու և Հովհաննես Իմաստասերի աշխատությունների կապակցությամբ մենք հաճախ ենք անդրադարձել այդ ձեռագրերին և տվել նրանց անոտացիան: № 1973 ձեռագիրը՝ տիեզերագիտական և տոմարագիտական նյութերի ժողովածու է: Դրված է երկու հեղինակների կողմից՝ առաջին մասը գրված է Հովհաննես Երզնկացու կողմից, իսկ երկրորդը՝ Գրիգոր գրչի: Ձեռագիրը, բոլորակները և աղյուսակները կառարված են Աբրահամ Մաղկարարի կողմից. այդ երևում է Հովհաննես Երզնկացու մի հիշատակագրությունից, ուր նա խնդրում է հիշել Աբրահամին, որը «բազում աշխատեցաւ ի հետ բոլորակիս՝ ուսմամբ և աշխատութեամբ»: Ձեռագրի գրչության վայրն է հանդիսացել Երզնկան: Ընդօրինակությունն ավարտվել է հայկական ՉՂԱ թվականին, այսինքն՝ ներկա 1342 թվականին:

Համեմատաբար, ավելի հին ընդօրինակություն է № 1999 ձեռագիրը, որը նույնպես տոմարական և աստղագիտական նյութերի ժողովածու է և ընդօրինակված է երկու տարբեր գրիչների կողմից,

¹⁰ «Արմաղան» բառը պարսկերեն է և նշանակում է հեռու վայրից բերված նվեր:

ԱՅՈՒՆ ԵՐԱՆԻՍ ԵՐԱՆԻՍ ԵՐԱՆԻՍ
 ԵՐԱՆԻՍ ԵՐԱՆԻՍ ԵՐԱՆԻՍ ԵՐԱՆԻՍ
 ԵՐԱՆԻՍ ԵՐԱՆԻՍ ԵՐԱՆԻՍ ԵՐԱՆԻՍ
 ԵՐԱՆԻՍ ԵՐԱՆԻՍ ԵՐԱՆԻՍ ԵՐԱՆԻՍ

Նկ. 3. Անդրեասի Վիլորակ-նեղի ձեկը

տարբեր ժամանակներում: Անդրեասի աշխատության ընդօրինակ-
կությունը պարունակող մասը, ըստ պալեոգրաֆիկ տվյալների,
կարելի է թվագրել 12-րդ դարով: Առաջին մասի գրիչն է հանդիսա-
ցել Գրիգորը:

Անդրեասի այս աշխատության ծավալը շատ մեծ չէ, ընդամե-
նը ինը էջ: Նրա բովանդակությունից երևում է, որ այն հանդիսացել
է հեղինակի կազմած «Երկերիւրեկ»-ի առաջին, բացատրական մա-
սը: Այնտեղ, հիմնականում, արծարծվում են տոմարագիտական
հարցեր՝ կապված քրիստոնեական տոների սահմանումների հետ:
Քննության են առնված հրեական տոմարի որոշ հարցեր, ցույց են
տրված նրա թերությունները և նոր հաշվումների հիմնավորում-
ները:

Անդրեաս իմաստասերի այս աշխատությունը, դժբախտաբար,
ինչպես երևում է, անղամահատված է. չկան Անդրեասի աղյուսակ-
ները: Մեզ հասած բնագրում մեկ առ մեկ թվարկված են երկու-
հարյուրամյա շրջանի յուրաքանչյուր տարվա այն սյունակները,
որոնք շարադրված են եղել մեզ չհասած աղյուսակներում: Նրանց
թիվը եղել է 17՝ նահանջ տարիներ, տարվա յոթներյակներ, լուսնի
լրումներ, զատկական տոների ժամանակ և այլն: Փաստորեն, Ան-
դրեասի աղյուսակները յուրատեսակ զատկացույց են հանդիսացել:

Անդրեասի 200-ամյա տոմարական աղյուսակները, ինչպես
պարզված է, գործածության մեջ են դրվել 353 թվականից և ա-
վարտվել են 552-ին: Այդ մասին վկայում են միջնադարյան հայ-
կական մի շարք մատենագիրներ: Այդ հարցի ուսումնասիրությամբ
զբաղվել և նրա ճշտությունը պարզել են հայկական տոմարի լա-
վագիտակ մասնագետները¹⁷:

Անդրեաս իմաստասերի հրապարակվող բնագրի հիշատակա-
րանում ևս կոնկրետ մատնացույց են արված աղյուսակների սկզբը-
նավորության և ավարտման տարիները. «Երկերիւր ամի միանգա-
մայն համարեցա[լ] ըստ թուոյն Անդիոքացոց ի շորեհհարիւրորդէ
առաջիներորդէ ամէն մինչև յամըն վեցհարիւրորդ ... կազմեցի
ես Անդրէաս եղբայր Մակնոսի» (թ. 255ա): Անտիոքացւոց կոչվող
թվականը ներկա թվականին վեր ածելու համար անհրաժեշտ է
հանել նրանից 48. աղյուսակների սկզբնավորության 401 թվակա-
նից եթե մենք հանենք 48, կստանանք 353: Աղյուսակի վերջին
տարին՝ 600 թվականն է հանդիսացել, որից եթե հանենք 48, կըս-

¹⁷ Մ. Եղ. Օրմանյան, Ազգապատում, I հ., էջ 570:

«ՅՄԴ, ամն գալստեան Քրիստոսի»։— Խոսքը վերաբերում է մեր ներկա թվականին, որը, ինչպես երևում է, հայկական թվահաշվով է, ուստի պետք է նրանից հանել մեկ կամ երկու։ 354—1 կամ 2 = 352 կամ 353։

«ՆԱ շինուածոյ Անտիոք քաղաքի»։— Այս Անտիոքացոց թվականն է, որից, ինչպես ասել ենք, պետք է հանել 48. 401—48=353։

«Դիոկղետիանոսի ՎԹ ամիկն»։— Դիոկղետիանոսը զահակալել է 284 թվականին, հետևապես նրա 69-րդ տարին կլինի 254+69=353։

«Ի Զ.Երոզդ Հիմատոջ Կոստանդին Օգոստոսին»։— Այստեղ դրական սխալ է թույլ տրված. պետք է լինի ԺԶ.Երոզդ. Կոստանդիանոսի որդի Կոստանդինը զահակալել է 337 թվականի սեպտեմբերի 19-ին, ուստի նրա 16-րդ տարին կլինի 337+16=353։

«Կիիոս քաղաքի ՈԿԴ ամիկն»։— Խոսքը սելևկյան կոշվոդ թվականի մասին է, որը ներկա թվականին վեր ածելու համար, տված թվականից պետք է հանել 311, կստացվի. 664—311=353։

«Աժ Դիփտիոնի»։— 353 թվականին իրապես ինդիքտիոնի 11-ն է եղել։

«ԺԴ.Երոզդն լուսնի սուրբ զատիկին ապրիլի Դ»։— Նկատի է ունեցվել զատիկական լուսնի լրումը, որը տոմարագիտության մեջ հայտնի է «մեծ լրում» անունով։ 353 թվականին զատիկական լրումը եղել է ապրիլի 4-ին, իսկ զատիկը՝ ապրիլի 11-ին։

Բերված բոլոր զուգահեռ թվականներից անվիճելիորեն երևում է, որ Անդրեասի տոմարը կազմվել է 353 թվականին։ Այն գործածության մեջ է դրվել քրիստոնեություն ընդունած ութ երկրներում, այդ թվում նաև՝ Հայաստանում¹⁹։ Սակայն հայ տոմարի պատմության համար տվյալ դեպքում կարևոր է ոչ թե այն, թե ե՞րբ է կազմվել Անդրեասի աղյուսակները, այլ թե ե՞րբ է գործածության մեջ դրվել այն Հայաստանում։ Ուսումնասիրությունները մեզ բերեցին անվերապա հայն եզրակացության, որ Անդրեասի երկուհարյուրամյա աղյուսակները Հայաստանում գործածության մեջ են դրվել իր սկզբնավորության հենց առաջին տարուց, այսինքն 353 թվականից։ Դրա անվիճելի ապացույցը՝ հայկական շարժական տոմարի սկզբնավորությունը հենց այդ թվականից սկսելն է, որի մասին անհրաժեշտ ենք համարում որոշ բացատրություն տալ։

Անդրեասը, ինչպես պարզված է, առաջնորդվել է Դիոկղետիանոսի էրայով, որը հիմնված է եղել եգիպտական անշարժ տոմարի

¹⁹ Անանիա Շիրակացի, Տիեզերագիտութիւն և տոմար, էջ 86—87։

վրա: Ըստ այդ տոմարական հաշվումների, եգիպտական ամանորը՝ թոթ առաջին ամսի 1-ը, համապատասխանել է օգոստոսի 29-ին²⁰, Այդ նույն ամսի 29-ին է համապատասխանել եգիպտական տոմարով առաջնորդվող վեց այլ ժողովուրդների ամանորները՝ եթովպացոց մաքարամը, աթենացոց մենեքիոնը, բյութանացոց դեսուր, կապադովկիացոց արտանան, վրաց ախլծեխին, աղվանից նավասարդոնը:

Հայկական տոմարը ևս պատկանել է եգիպտական խմբին, և նրա ամանորը՝ նավասարդ ամսի մեկը, համապատասխանել է օգոստոսի 29-ին:

Դժվար է ասել, թե եգիպտական տոմարական խմբի մեջ մերտնող այս ժողովուրդների զուգավորությունը՝ այսինքն նրանց ամանորները հռոմեական տոմարով օգոստոսի 29-ին, երբ է սկսել, մի բան միայն անվիճելի է, որ Անդրեասի աղյուսակները կազմված էին տոմարական այս սկզբունքով: Ի տարբերություն վերև թվարկված բոլոր ժողովուրդների, հայերը ընդունելով Անդրեասի աղյուսակները, միակ ժողովուրդն են, որ չեն հետևել եգիպտական անշարժ տոմարին, բաժանվել են նրանցից և շարունակել գործածել շարժական տոմարը: Եվ քանի որ հայկական շարժական տոմարով շորս տարին մեկ օրով հայկական տարին առաջ էր անցնում, ուստի մինչև 428 թվականը հայկական ամանորը առաջ անցավ 19 օրով և նավասարդի մեկը օգոստոսի 29-ից իջավ օգոստոսի 11-ի²¹, Այդ այն տարիներն էին, երբ փայլում էր Մաշտոցի դպրոցը, երբ հունարենից և ասորերենից կատարում էին թարգմանություններ և ամսաթվերի զուգավորությունների դեպքում օգոստոսի 11-ը զուգադրվում էր հայկական նավասարդի մեկին: Ի դեպ, ավելի ուշ ժամանակում, երբ Հովհաննես Խմաստասերը 1084 թվականին կազմում էր հայկական անշարժ տոմարը, ուսումնասիրելով հին հայկական բնագրերի մեջ նկատվող զուգավորությունները, ուր հայկական ամանորը համապատասխանում էր օգոստոսի 11-ին, այդ ամսաթիվն էլ հաստատեց հայկական նոր տարին:

Վեճի առարկա կարող է հանդիսանալ այն հարցը, թե 353 թվականին հայերն ընդունելով Անդրեասի աղյուսակները, հավանական է այն օգտագործել են հունարեն և կամ ասորերեն բնագրերով: Այդ

²⁰ Դիոկղետիանոսի էրալի մասին տե՛ս В. Шишков, Страже времени, Москва, 1960, էջ 30:

²¹ Բ. Ե. Ռումեյան, Հայոց մեծ և փոքր թվականների տարեսկզբի հարցի շուրջը (ՏԵ՝ս ՀՍՍ ԳԱ «Տեղեկագիր» 1965, № 6, էջ 79—85):

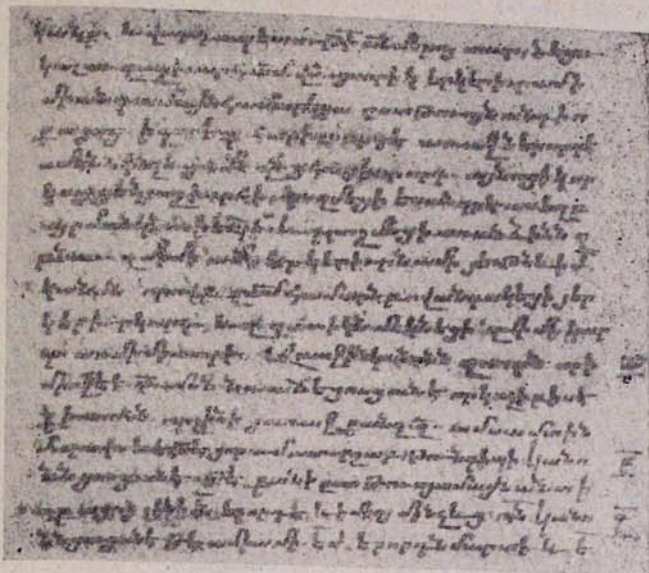
հարցին մասամբ պատասխան է տալիս Անդրեասի ներկա հրապարակվող «Պատեքի» աշխատությունը, ուր հանդիպում ենք ամսաթվերի զուգավորությունների: Կարևոր է զուգավորություններով պարզել այդ բնագրի թարգմանության ժամանակը:

Անդրեասի տոմարական երկհարյուրամյա աղյուսակները, ինչպես հայտնի է, քրիստոնեական համայնքների համար տոնացույց-ձեռնարկի դեր են կատարել ո՛չ միայն Հայաստանում, այլև քրիստոնեություն ընդունած յոթ այլ երկրներում: Այդ աղյուսակները, ինչպես ասել ենք, ընդգրկել են 353 թվականից մինչև 552 ժամանակաշրջանը և ծառայել են իբրև զատկացույց: Նրանք հայերեն են թարգմանվել գործնական նպատակով, ուստի կարելի է անվիճելի ասել, որ հայկական թարգմանությունը կատարվել է 353 թվականից ոչ շուտ և 552 թվականից ոչ ուշ. 561 թվականին 532 տարիների ճշգրիտ աղյուսակները կազմելուց հետո, հասկանալի է, անիմաստ կլիներ այդ բնագրի հայերեն թարգմանելը:

Անդրեասի աղյուսակների մեզ հասած բնագրի մի մասում, երբ խոսվում է գարնանային գիշերահավասարի մասին, հայկական մեհեկան ամիսը զուգադրվում է հռոմեական մարտ, եգիպտական պեմնեոմիս և անտիոքացոց դյուստրոս ամիսներին: «Արդ՝ սկիզբն հասարակելո տուրնջեան և գիշերոյ ըստ թուոց եգիպտացոցն ի ԻԴ և Դ ամսոյն լինի, որ անուանեալ կոչի պեմնեոմիս, որ գայ կշոյ ըստ թուոյն անդիոքացոց ի Իե. րորդումն դիւստրոս ամսոյն, այսինքն՝ մեհեկանի» (թ. 253ա):

Գիշերահավասարը, ինչպես հայտնի է, հռոմեական անշարժ տոմարով տեղի է ունեցել մարտի 20-ին: Հայկական շարժական տոմարով 428—431 թվականներին գարնանային գիշերահավասարը եղել է ոչ թե մեհեկան ամսին, այլ արեգ ամսի 12-ին, որը և համապատասխանել է իրապես եգիպտական պեմնեոմիս ամսի 20-ին: Դժբախտաբար, կոնկրետ չի ասված, թե գիշերահավասարը մեհեկանի քանիսին է եղել, որը հնարավորություն կտար մեզ չորս տարվա ճշտությամբ որոշել թվականը: Բոլոր դեպքերում, հայկական շարժական տոմարով մեհեկանը 381 թվականից հետո հռոմեական մարտ ամսին զուգավորվել չէր կարող: Ուրեմն, որոշակի կարելի է ասել, որ մատնացույց արված զուգավորությունը կարող էր վերաբերել մեհեկանի 24-ից (նկատի ունենալով, որ 353 թվականին գիշերահավասարը եղել է մեհեկանի 24-ին) մինչև 381 թվականը, երբ գիշերահավասարը եղել է մեհեկան ամսի վերջին օրը՝ 30-ին:

Այս գուգավորութիւնն անվիճելի ցույց է տալիս, որ Անդրեասի երկհարյուրակ աղյուսակները հայերենի հետ գուգավորվել են 381 թվականից առաջ: Սակայն քիչ հետո կա մի այլ հիշատակութիւն, որն անվիճելի Մաշտոցյան շրջանի հիշատակագրութիւնն է և որպէս ընդմիջարկութիւն մտել է բնագրի մեջ այն տեղում, ուր խոսվում է զարնանային գիշերահաւասարի մասին և բերվում վերև հիշ-

Նկ. 3. Անդրեասի հիշատակարանը № 1873 ձեռագրերի:

ված գուգավորութիւնը. այնտեղ ասվում է. «Թէև այժմ ի մերս ամսն յաւուրս յարեգ ամիս են»: Այսինքն, եթե առաջներում զարնանային գիշերահաւասարը համընկնում էր մեհական ամսին, ապա մեր ժամանակում լինում է արեգ ամսին: Վերջին ականարկը հիմք է տալիս մեկ ասելու, որ նոր ընդօրինակութիւնը (կամ գուցե այլ տառերով հայերեն գրված փոխադրութիւնը) կարող է կատարված լինել նաև 5-րդ դարում, որովհետև միայն 5-րդ դարում է, որ հայկական շարժական տոմարով գիշերահաւասար տեղի է ունեցել արեգ ամսին:

Եթե մենք նույնիսկ ժխտելու լինենք քննարկվող բնագրի հայերեն թարգմանված լինելու փաստը 4-րդ դարում, այն դեպքում անվիճելի կլինի, որ ներկա տոմարական տեքստը թարգմանվել է

5-րդ դարի սկզբներում և, կարելի է ասել, որ այն Մաշտոցյան նվիրական դպրոցի առաջին թարգմանություններից մեկն է:

Անդրեասի տոմարական այս աշխատության թարգմանության մասին խոսելիս, պետք է հաշվի առնել մի կարևոր հանգամանք ևս. հայերը քրիստոնեություն ընդունելուց հետո, պետք է որ քրիստոնեական տոներ տոնենին, ուստի մինչև Նիկիայի տիեզերական ժողովը եթե կարող էին տոնել «զոյգ ընդ հրէից», ապա նրանից հետո, երբ որոշում ընդունվեց մերժել հրեական տոմարը, պետք է առաջնորդվեին մի նոր տոմարով: Եվ քանի որ 353 թվականին կազմած տոմարը Անդրեասի տոմարական աղյուսակները պաշտոնապես ընդունված էին քրիստոնեություն դավանող ութ երկրներում, այդ թվում և Հայաստանում, ուստի չէին կարող հատուկ ուշադրություն չդարձնել նրա վրա և չթարգմանել այն: Բոլոր դեպքերում, Անդրեասի քննարկվող տոմարական բնագիրը՝ բացառիկ արժեք ունեցող հայկական հնագույն թարգմանություններից մեկն է:

Անդրեասի այս աշխատության հնության մասին է խոսում մի այլ փաստ ևս. Այդ բնագրում, երբայական տոմարի սխալանքը ցույց տալու նպատակով, Անդրեասը հիմնվում է աստվածաշնչի վրա և մեջբերումներ է անում նրանից: Այդ մեջբերումներից մեկը, որն ամենից ընդարձակն է, համեմատության մեջ դնելով հայկական կանոնական աստվածաշնչի բնագրի հետ, պարզվեց, որ ներանք ղգալի չափով տարբերվում են իրարից: Անհրաժեշտ ենք համարում զուգահեռ ձևով բերել այդ բնագիրը.

Կանոնական աստվածաշնչից

Անդրեասի բնագրից

«Ըն խօսեցաւ Տէր ընդ Մովսէսի և ընդ Ահարոնի յերկրին Եգիպտացոց, և արէ, Ամիսս այս եղիցի ձեզ սկիզբն ամսոց. առաջին եղիցի ձեզ յամիսս տարւոյ: Խօսեաց ընդ ամենայն ժողովրդեան որդւոցն Իսրայելի և ասացես Ի տառեհորդում ամսեան յայտրիկ առցեն իւրեանց իւրաքանչիւր ոչխար ըստ տունս ազգացն իւրեանց, ոչխար ըստ երդ: Եւ եթէ սակաւ իցեն ի տանն՝ որպէս թէ չիցեն բաւական լինել ոչխարին, առցէ ընդ իւր զդրացի իւր և զընկեր իւր ըստ մարդթուի. իւրաքանչիւր ըստ բաւկանի իւրում համարեսցի յոչխարն: Ոչխար կատարեալ՝ արու, տարեւոր, անարատ

«Որպէս գրեալ է թէ՝ Ասաց Տէր ցՄովսէս և ցԱհարոն յերկրին եգիպտացոց. Ամիսս այս եղից ձեզ ըսկիզբն ամսոց, առաջի լիցի ձեզ ամենայն ամսոց տարւոյն, ասացիր յամենայն ժողովուրդ որդւոցն Իսրայելի, ի ժ. Երորդում ատուր յամսեանս յայսմիկ առցեն իւրաքանչիւր գառն ըստ երդ և եղիցի պահել զգոռացեալ նոցա մինչև ի տասն և ի չորս ամսոյն, քանզի և յայնմ ատուր փրկեցան ազգն և ցեղը նոցա: Նշանակեալ արեամբն ի վերայ սեմոց Կրանց նոցա ի հնազանդութիւն և ի ծառայութիւն Փարաւոնի:»

(Ձեռ. 1973, ք. 251բ):

լիցի ձեզ. յօդեաց եւ յայծեաց առնու-
ցուք: Եւ եղիցի ձեզ պահեալ մինչեւ
ի շորս եւ ի տասն աւուր ամսոյս
այսորիկ. եւ զենցեն զնա ամենայն բազ-
մութիւն ժողովրդեան որդւոցն Իսրայելի
ընդ երեկս: Եւ առցեն յարենէ անտի եւ
դիցեն ի վերայ երկուց սեմոցն եւ բա-
րաւորին տանցն յորս ուտիցեն զնա ի
նոսառ:

(Եւթ, Ժբ, 1—8):

Պետք է նկատի ունենալ, որ հնում արտակարգ զգուշավոր
վերաբերմունք է ցուցաբերվել կրոնական-կանոնական բնագրերի
նկատմամբ. մեջբերումներ անելիս, հեղինակները պարտավոր են
նշել տառացի վերցնել: Վերև բերված Անդրեասի տարբերակը արդ-
յոք չի՝ վկայում, թե այն վերցրված է շատ հին և մեզ չհասած
բնագրից:

Հրատարակության հանձնվող Անդրեաս Իմաստասերի տոմա-
րական ներկա աշխատությունը արժեքավոր ունիկում է ո՛չ միայն
հայկական տոմարի, այլև տոմարի պատմության համար ընդհան-
րապես: Այն պատկանում է հայկական թարգմանական այն աշխա-
տությունների շարքին, որոնց բնագրերը հունարենով կամ ասորե-
րենով չեն պահպանվել և գիտության մեջ հայտնի են հայկական
թարգմանություններով:

Ներկա աշխատությունը մեծ արժեք ունի նաև հայ մատենա-
գրության համար, որպես մեզ հասած հայկական հնագույն և գի-
տական մեծ արժեք ներկայացնող բնագրերից մեկը:

Անդրէաս Մեծի վասն սրբոյ պասեֆին յետ և յառաջ խաղա-
լոյ և վասն դռութեան երկեբիւրեկիւն¹

Քանզի բազումք յասորոց աներկիւղ յամառութեամբ կար-
ծեցին եթէ յԺ. աներորդում ամսեանն պարտ իցէ առնել
5 զգատիկն բաղարջակերաց, զոր Աստուած կանխաւ ի ձեռն
Մովսէսի պատուիրեաց որդւոցն Իսրայելի, որպէս և գրեալ է
թէ՝ ասաց Տէր ցՄովսէս և ցԱհարոն յերկիրն Եգիպտացոց.

¹ Ներկա բնագիրը հրատարակվում է Մաշտոցի անվան մատենադարանի
№ 1973 ձեռագրից, որի մասին խոսվել է առջևում:

Ամիսս այս եղիցի ձեզ սկիզբն ամսոց: առաջին լիցի ձեզ ամսնայն ամսոց տարւոյն, ասասջիր յամենայն ժողովրդ || որդ-
10 տցն Իսրայելի ի Ժ.երորդում աւուր յամսեանս յայսմիկ առ-
ցեն իւրաքանչիւր գառն ըստ երդ և եղիցի պահել զգուշացեալ
նոցա մինչև ի տասն և չորրորդ ամսոյն, քանզի և յայնմ աւուր
փրկեցան ազգն և ցեղը նորա՝ նշանակեալ արեամբն ի վերայ
սեմոյ դրանց նոցա՝ ի հնազանդութիւն և ի ծառայութիւն փա-
15 րատնի: Եւ քանզի կանխագէտ գիտութեան Աստուծոյ յատնի
էր փրկութիւնն, որ լինելոց էր ամենայն ազգաց մարդկան ի
ձեռն Միածնի որդոյն գառինն Աստուծոյ, ասացաւ նոցա յա-
ռաջագոյն, քան զբազում ազգս, մինչ չէր շարշարեալ էր
20 Տէրն՝ եթէ զատիկն Տեառն է: Վասն այնորիկ առնէին ամի
ամի զարն արինակաւ և նմանութեամբ, քանզի հանդերձեալ
էր գառն ճշմարիտ զենուլ փոխանակ կենաց աշխարհի, զի
եղիցի զատիկ ճշմարիտ յեկեղեցւոյ Աստուծոյ:

Արդ՝ քանզի զարինակն և զնմանութիւնն յառաջնումն
ամսեան հրամայէր առնել, չէր իշխանութիւն եկեղեցոյ յԹԺ.-
25 աներորդ ամսեանն առնել զզատիկս զայս: Որպէս և զի Առա-
քեալ գրեալ է, եթէ Առաջինքն անցին և ամենայն ինչ վերստին
նորոգեցաւ Քրիստոսիւ: Եւ որպէս մարգարէն ասէ թէ՝ Որպէս
գառն ի սպանդ վարեցաւ: Վկայէ և Յովհաննէս յազաղակելն
թէ՝ Ահաասիկ գառն Աստուծոյ, որ բառնա զմեզս աշխարհի:
30 Եւ Առաքեալ[ն] յետ յարութեանն ասէր թէ՝ Զատիկ մեր Քրիս-
տոս էր, որ զենաւ: Եւ վասն այսորիկ չէ մեզ պարտ և պասս-
շաճ ժամապահ լինել թէ յորժամ հրեայքն առնիցեն զզատիկն
և ուտիցեն զբազարջն, զի ի նմին ժամնակաւ և մեք արաս-
ցուք, զի ճշմարիտ գառն Աստուծոյ, մինչդեռ աւուր կայլ, զե-
նաւ առաջի ամենայն մարդկան և քարոզեցաւ մահ նորա
252 ա || մինչ չե կերեալ էր Իսրայելի զբազարջն և զգառն յերեկոյին
35 աւուրն, և անդի ժողովրդեանն բիրոց բիրք գառանց կոտո-
րեցաւ, իսկ աստ՝ մի գառն՝ աւծեալն Աստուած ի ձեռս մարդ-
կեղէն մարմնոյն, զոր գրեցաւ և կատարեաց զկամս Հաւր իւրոյ
40 և յանմ հետէ մինչև ցայսար ժամանակի բան խաչին հրէից
գայթակղութիւն է, այլ մեզ կոչելոյս՝ իմաստութիւն է, որ առ
նոսայն՝ յիմարութիւն է: Եւ վասն այսորիկ Փրկիչն մեր ո՛չ
բաղարջ և եղեգն, և ո՛չ միս գառին ուտեցանէ մեզ ուտել,
այլ ասէ. Յորժամ վերասցի ի նոցանէ փեսայն, յայնժամ ի
45 պահս մտցեն: Եւ արդ՝ այսուհետեւ ամի ամի զնոյն տրտմու-

Թիւն, զոր գրեցան առաքեալքն, պահուիլ զգեցցուք և մեք և
 ի յայտնութեան Միածնին ուրախ լիցուք՝ հաղորդելով մարմ-
 նոյ և արեան ճշմարիտ գառնին, որ է հացն երկրաւոր: Եւ
 արդ՝ ի հարկէ ամի ամի առնէ եկեղեցի զգատիկ բաղարջա-
 50 կերացն, զի հաստատեալ կացցէ յիշատակ այնր, որ շարշա-
 րեցաւ և յարեաւն ի մեռելոց: Եւ թէպէտ և այսպէս ամի ամի
 առնեմք զյիշատակ շարշարանաց Փրկչին մերոյ, սակայն
 ուրանան հերձուածողք ամենայն ծնունդն նորա, որ եղև ի
 յաւգնականութիւն և փրկութիւն ամենայն հեթանոսաց. զի
 55 թէ չէր շարշարեալ, բազումք ուրանային զծնունդն նորա, վա-
 սըն այնորիկ հարկ է մեծաւ փութով ամի ամի յամսեանն
 առաջնում առնել զգատիկն: Այլ հրէայք, քանզի յամենայնի-
 միտք կուրացեալ են, նոյնպէս և յայսմ գայթակղեսցին: Եւ
 վասն այսորիկ ասաց Աստուած մարգարէին, թէ՛ Միշա մո-
 60 լորեալ են սրտիւք և նոքա ոչ ծանեան զճանապարհս իմ: Եւ
 252բ զի յասմ ևս իբրև յամենայնի վրիպեցան հրէայքն, ընկա-
 ւան առանց հակառակութեան զվկայութիւն: Զի յառաջ քան
 զբազում աղգս մինչ չև շարշարեալ էր Քրիստոս, հրէայք գե-
 րեցան յերկրէն իւրեանց ի Բաբելոն և փոխանակ նոցա եկին
 65 բաբելացիք և բնակեցան յերկրին նոցա ի Պաղեստինէ և կո-
 շեցան շամրտացիք: Եւ ընկալան ի հրէից տուշութեամբ թէ՛
 երբ և յորում ժամնակի պարտ իցէ առնել զգատիկն և ըստ
 նմին կարգի, որպէս ընկալան ի նոցանէ, պահեն շամրտացիք
 մինչի ցայսար ժամնակի՝ առնել զգատիկն յետ հասարակե-
 70 լոյ տուրնջեալն և գիշերոյ: Եւ շարմտացիք, զոր ընկալան ի
 նոցանէն՝ պահեն, և հրէայք, զոր ուսուցին յայն՝ ոչ կացին:
 Եւ վկայութիւն այսորիկ յայտ յանդիման էր և ի գիրս Թադա-
 ւորացն Հրէաստանի, յորում պատմէ զճառս շամրտացւոցն:
 Եւ արդ՝ հասարակաց տուրնջեան և գիշերոյ սկիզբն է տարոյն
 75 և ամսեանն առաջնոյ, քանզի ամիսն առաջին անտի առնու
 սկիզբն, զի ի սկզբանէ արարծոց ոչ եթէ նախասերմն ինչ
 իրիք էր, այլ գրեալ է, թէ՛ Բիսեաց երկիր զբոյս խոտոյ և զա-
 մենայն ծառ պտղաբեր: Եւ ապա ստեղծաւ մարդ և հաստա-
 տեցան անասունք և զեռունք, զի առժամայն իբրև լինիցին,
 80 գտցին առաջի նոցա հունձք պատրաստակունք առ ի դարման
 կերակրոյ նոցա, որպէս և այժմ ամենայն ինչ որ ծնանի
 զարուսեամբն և առաջնորդութեամբն Աստուծոյ, գտանէ կա-
 թըն ի ստինս մար իւրոյ պատրաստական:

- Արդ՝ սկիզբն հասարակելոյ տուրնջեան և գի ՝ շերոյ ըստ
 85 թուոյ եգիպտացւոցն ի ի և ի Դ ամսոյն լինի, որ անուանեալ
 կոչի Պեմենովթ, որ գայ կշռի ըստ թուոյն Անտիոքացւոց ի
 ի. երորդ դիւտրոս ամսոյն, այսինքն՝ մեհեկանի, և քանզի
 Քրիստոս ԴԺ. աներորդ աւուր ամսոյն առաջնոյ շարշարեցաւ,
 յայտ է յետ հասարակելոյ տուրնջեան և գիշերոյ արեգ ամ-
 90 սեան, և ոչ այս վրիպեալ է ի մէնջ, թեև այժմ ի մեր ամս և
 յաւուրս յարեգ ամիս են, բազում անգամ արարին հրէայք
 զզատիկն: Եւ քանզի սկիզբն ամենայն տարւոյն յԹԺ. երորդի
 մարտի ամսոյ լինի, այսինքն՝ ի մեհեկանի, յայտ է, թէ նա է
 95 ամիսն առաջին: Արդ՝ եկեղեցի Քրիստոսի յորժամ դիպեացի
 ԴԺ. աներորդ լուսնոյ յԹԺ. երորդէն մարտի ամսոյ և անդրէն
 ի մուտս կատարեացին ԲԺ. անամսեայ թիւքն լուսնոյն, միւս
 և այլ ամիս յաւելումք ի վերայ ԲԺ. ան ամսոյն, որ անուա-
 նեալ կոչի նհանջեալ, զի այն ամբ քանզի պակաս գտանի.
 Թիւք ընթացից լուսնոյ, քան թիւն ընթացից արեգականն.
 100 այսպէս կազմեցաւ, զի նհանջեալ ամսաւք լիցի, որպէսզի
 երթիցէ հասցէ ի թիւք ընթացից լուսնոյ թուոյ ընթացից
 արեգականն: Զի եթէ այս այսպէս ոչ լինէր, դիպէին երբէք
 երբէք երկու զատիկք ի միում ամի, որպէս զի և հրէայքն, զի
 թէպէտ և կարի քաջ նհանջին զամիսն, բազում անգամ առնեն
 105 երու զատիկս ի միում ամի, քանզի ոչ համարին ստույգ յուր
 253բ ու Ժ. երորդէ մարտի ՝ ամսոյ և յետս այլ սղալ ածեն զհա-
 մարն: Զի թէ ոչ լինէին ամիսքն նհանջեալք և յետ կատարե-
 լոյ տասն և երկուց ամսոյն պահել և առնէին զզատիկն բա-
 զարջակիրացն, այլ ձգեն, ածեն զմեզ նհանջ ամիսքն, զի
 110 միշտ յետ հասարակելոյ տուրնջեան և գիշերոյ արասցուք
 զզատիկն, քանզի նոքաւք հասանեմք յամիս առաջին արմը-
 տեաց: Եւ զսոյն պարտ և պատշաճ է յաւելուլ ի հարկէ, զի
 հրէայք բազում տաւնս առնեն, յորում աւուր և դիպես-
 ցի զատիկն յաւուրս շաբաթուն: Շաբաթ կոչեն զաւրն, թէպէտ
 151 և Ե. շաբաթ իցէ, զի մի փոխեացեն, զաւրն առնուն՝ շաբաթ
 անւանեն: Եւ որք զայս այսպէս առնեն, թէ յուրբաթու կամ ի
 կիրակէի պատահեսցի արն պահոց նոցա, քանզի նաւասար-
 դի ամսեամբ ուրեմն դեպի, զի մի կերակուրքն ի տաւթոյ
 ապականեսցին: Քանզի շաբաթ արն ի միջի դիպի՝ զինչ ար
 120 և դիպեսցի, շաբաթ անուն անւանեն և այսու զանց առնեն
 զարինաւքն և ուրախութեամբն պահեն ի շաբաթուն, յորում

ոչ դիպեցաւ զատիկ, զի մի տրտմեցուցեն զորովայնս իւ-
 րեանց: Եւ վասն այսորիկ ոչ երբեք առնեն ծոմ յուրբաթու ի
 կիրակէի: Եւ զի գիտասցես թէ՛ այս այսպէս է, յորժամ ուսա-
 125 նիցես զկանոնսն, միտ դիջիր, զի յերեկոն ժամոյն, յորում
 զբաղարջն ուտեն մինչև յառաւատն, յորում լուսանայ արն
 պահոց է. երորդ ամսեանն թուեն աւուրս ՃՁԲ, և ապա պահեն:
 254 Եւ եթէ պատահեսցէ թիւն յաւուրսն յայնոսիկ, || զոր վերա-
 գոյն ասացաք, յաւելուն և պակասեցուցանեն, զի յերեկորոյ
 130 անդի աւուրն վերջին պահոցն ՃՁԲ աւուր ածեն մինչև յարն
 բաղարջակերաց և նհանջեն կուրութեամբ առանց հանճարոյ,
 քանզի ոչ ըստ կարգի առնեն, զի վազեն զայլ ևս զինն ու ժ
 աւուրբ, և երբ զինչ և անկանիցի ի միտս նոցա, նոյնպէս, որ-
 պէս զի արդ կամին առնեն և անցանեն զարինաւքն: Եւ արդ՝
 135 նայեա ընդ բաղումս, որ ընդարէնազանցսն կամին առնեն
 զզատիկն, թէ յարժանի ինչ առնիցեն, զի յորժամ կամին,
 քարոզեն զշաբաթ, թէպէտ և չիցէ շաբաթ: Այլ եկեղեցի Աս-
 տուծոյ ոչ գիտէ փոխեալ կիրակէ ընդ կիրակէի և ոչ՝ շաբաթ
 ընդ շաբաթու: Եւ վասն այսորիկ յորում աւուր դիպեսցի չո-
 140 րեքտասաներորդն զատիկ՝ եթէ կիրակի դիպեսցի, միա շա-
 բաթ անցանէ և եթէ երկշաբաթոջ դիպեսցի, պահէ զշաբաթն
 ողջոյն, զի երթիցէ հասցէ և լցցի զխորհուրդն և ի շաբաթու
 չարչարանացն պահեսցէ, վասն այսորիկ իսկ և պասքա կոչի,
 որ թարգմանի չարչարանք Փրկչի մերոյ: Եւ վասն այսորիկ
 145 ամի ամի զայն միայն շաբաթն կարևոր պահէ, զի մի զուգես-
 ցէ, այլ շաբաթն ընդ նմա պատուով, որպէսզի կացցէ շաբա-
 թըն՝ շաբաթ և ոչ որպէս հրէայքն առնեն շաբաթն փոխանա-
 կեալ և գողսնի, այլ զի յետ ճշմարիտ շաբաթու, եկեալ արն
 254 մեծ յարութեան, որպէսզի, յորժամ եթէ դիպեսցի արն || չո-
 150 րեքտասան երորդն լուսնի անցանէ, զի երթիսցէ հասցէ ի միւս
 շաբաթ, քանզի չէ մարդ, եթէ առանց շաբաթու առնիցէ զաւ-
 րըն և ոչ ինչ դանդաղի և երկմտէ առնել զվեց արն աւելի,
 քանզի յուսացեալ վստահ է, թէ ի շաբաթու հասանէ յարն
 չարչարանաց և ի կիրակէն յարութեան ըստ նմին նմանու-
 155 թեան իմաց, զոր ասեմս: Զի թէ դիպեսցի չորեքտասաներոր-
 դըն ի շաբաթու յառաջագոյն պահէ յերկշաբաթոյն մինչև ի
 շաբաթն և ունի զկարգն կատարեալ: Արդ՝ մի ոք յառաջ քան
 զշաբաթն լուծցէ զպահքն, զի մի ապականեսցի զխորհուրդն
 և զնիցէ այլ կիրակէ, փոխանակ այնր, որ արժանն է, որպէս

160 պաւղիանոսքն ժպրհեցան առնել, և մի յաւուրն կիրակէի որ
պահեսցէ, թէպէտ և շորեքտասաներորդն իսկ ի նմա դիպեա-
ցի, քանզի չէ իշխանութիւն եկեղեցոյ, որ ի ծագաց մինչև ի
ծագս երկրի, եթէ ոչ մատուցէ պատարագ յաւուրն կիրակէի:
165 Ապա թէ ոմանք կամիցին հակառակել ընդդէմ այսոցիկ, դոր
ասացաքս, զայս ասացուք թէ՝ մեք շունիմք այսպիսի սո-
վորութիւն և ոչ եկեղեցին Քրիստոսի:

Արդ՝ քանզի տուշութիւն եկեղեցւոյ այսպէս ուսուցանէ
պահել ամի ամի զաւրն բաղարջակիրաց, և զի մերթ դիպի
զորեքտասաներորդն ի մարտի՝ այսինքն մեհեկանի, և մերթ
170 յապրիլի, այսինքն՝ յարեգ ամսեան, չեն տեղեակ բազում
255ա թուոց, մանաւանդ շինա ॥ կանք, և վարդապետութիւն տեսան
մերոյ տարածեցաւ, կալաւ աշխարհ ամենայն, վասն այսո-
րիկ երկերիւր ամի միանգամայն համարեցայ ըստ թուոյն
անտիոքացոց ի շորեհարիւրերորդէ առաջներորդէ ամէն
175 մինչև յամն վեցհարիւրերորդ այնոցիկ, որ կացցեն յաշխար-
հի, կազմեցի ես Անդրէաս, եղբայր Մագնոսի եպիսկոպոսի,
և դրոշմեցի առանձին զքնաւ զմի մի ամ երկերիւրն ամի յեւ-
թըն և տասն կանոն, որովք զամենայն համարն բովանդակե-
ցի յերկերիւր կարգ և զզատիկն մեկնեցի զմի մի կարգս առ մի
180 մի տարի:

Ա. Առաջին կանոնն՝ զաւրն, որ ի միոջէ ի շորս ամսն
նուաճեցուցանէ, որ կոչի բիսէքիստոն, որ լինի յառաջ քան
զվեց ամսամտին մարտի և եթէ յորում աւուր շաբաթուն
դիպի:

185 Բ. Կանոն ցուցանէ՝ թէ քանի ըստ թուոյ ամացն Անտիո-
քացոց լինի շորսհարիւրերորդէ և ի միոյ մինչև զվեցհարիւ-
րերորդն:

Գ. Կանոն ցուցանէ՝ թէ ամի ամի եւթնևտասներորդն
մարտի և հինգերորդն ապրիլի, և վեցերորդն յունուարի, յո-
190 ռում լինի արն յայտնութեան տեառն մերոյ ի տասներորդ
ամսեանն մի ար դիպի:

Դ. Կանոն ցուցանէ՝ թէ յորում ամի է ամիսն նհանջեալ:

Ե. Կանոն ցուցանէ՝ թէ յորում ամսեան լինի սկիզբն եւթն
շաբաթուցն պահոց:

195 Զ. Կանոն ցուցանէ՝ թէ քանիս ամսոյն սկիզբն սուրբ պա-
հոցն քառամներորդաց:

Է. Կանոն ցուցանէ, թէ յորում ամսեան շորեքտասան
լուանոյ է:

200 Ը. Կանոն ցուցանէ՝ թէ քանիս նորուն ամսոյ դիպիցի շո-
րեքտասաներորդն:

Թ. Կանոն ցուցանէ՝ թէ յորում ժամու՝ ի ժամուցն տուրն-
շեան կամ գիշերոյ, դիպիցի շորեքտասաներորդն:

Ժ. Կանոն ցուցանէ՝ թէ յորում ժամու առնու սկիզբն շո-
րեքտասաներորդն:

205 [Ժ] Ա. Կանոն ցուցանէ՝ թէ յորում աւուր յաւուրց շաբա-
թուն է:

[Ժ] Բ. Կանոն ցուցանէ՝ թէ յորում աւուր է մեծ աւրն զատ-
կաց:

210 [Ժ] Գ. Կանոն ցուցանէ՝ թէ քանի ամսոյն լինի կիրակէն
սուրբ:

[Ժ] Դ. Կանոն ցուցանէ՝ թէ յորում ամսեան առնու կատա-
րումն պնդակոստէին:

[Ժ] Ե. Կանոն ցուցանէ՝ թէ քանի ամսեան կատարի պն-
տակոստն:

215 [Ժ] Զ. Կանոն ցուցանէ՝ թէ յեւթն ամ պատշաճի եւթնե-
րեակն ըստ Մովսէսի գրոցն:

[Ժ] Է. Կանոն ցուցանէ՝ զեւթնից եւթնեակս կոչի յորելեան,
որ յիսունեակք ամաց, որ լինի թողութիւն գիւղից, ծառայից
և պարտուց:

А. Г. АБРАМЯН

О НЕКОТОРЫХ ФРАГМЕНТАХ ТРУДОВ АНДРЕАСА

Резюме

В древнеармянских рукописях часто упоминается имя византийского ученого IV века Андреаса, реформатора календаря и автора ряда трудов, относящихся к этой области. К сожалению, о нем ничего не говорится в греческих и ассирийских источниках.

В рукописях Матенадарана имени Маштоца сохранились некоторые фрагменты трудов Андреаса в переводах с греческого на армянский язык.

Фрагменты сочинений Андреаса на армянском языке посвящены в основном календарю. Имеется также ряд астроно-

мических кругов, иллюстрирующих движения солнца, луны, зодиаков и т. д.

В армянских рукописях до нас дошло также толкование сочинения Андреаса, сделанное армянским ученым VII века Анания Ширакаци. Последний, как видно, имел под рукой полный, но не дошедший до нас текст Андреаса, посвященный календарю.

Источниковедческий разбор фрагментов Андреаса показывает, что все они переведены на армянский язык в IV веке—после 353 года, т. е. после первого года существования движимого армянского календаря.

Фрагменты сочинений Андреаса, переведенные на армянский язык, представляют большую ценность для истории календаря. Не меньшее значение они имеют и для истории армянской литературы, поскольку доказывают, что армянская письменность существовала еще до Месропа Маштоца, т. е. до 406—407 годов.